

І. І. Пархоменко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві

Пархоменко І. І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві. Стаття присвячена розгляду літературних моделей антиутопічного жанру на сучасному етапі. Матеріалом для дослідження є наукові розвідки не лише українських літературознавців, але й зарубіжних. Розглянуто різні точки зору на походження та історію антиутопічного жанру.

Ключові слова: *антиутопія, антиутопізм, антитеза, дистопія, жанр.*

Пархоменко И. И. Антиутопия: интерпретация в современном литературоведении. Статья посвящена рассмотрению литературных моделей антиутопического жанра на современном этапе. Материалом для исследования являются научные разведки не только украинских литературоведов, но и зарубежных. Рассмотрены разные взгляды на происхождение и историю антиутопического жанра.

Ключевые слова: *антиутопия, антиутопизм, антитеза, дистопия, жанр.*

Parkhomenko I. I. Antiutopia: interpretation in the modern literary criticism. This article is devoted the examination literary models of the dystopian genre of the time of stage. The paper is based upon the research not only the native literary critics, but foreign. It is considered the different views on the origins and history the antiutopian genre.

Key words: *antiutopia, antiutopian, antithesis, dystopia, genre.*

Однією з характерних особливостей літературного процесу ХХ століття – початку ХХІ століття є жанрова нестабільність, синтез літературних напрямків і жанрів, криза традиційних уявлень та трансформація майже усіх жанрових моделей. Такі процеси динамічного характеру сучасного літературознавства відповідають антиутопічному жанру. Антиутопія рубежу віків перетворилася із літературного жанру в моделювання реальної дійсності. Це пояснюється перш за все зближенням літературного жанру антиутопії з суміжними видами досліджень – соціологічним, філософським.

Риси антиутопії спостерігаємо в комедіях Аристофана (як сатира на утопічну державу Платона). Більш детально вони розкриті в „Левіафан” Т. Гоббса. Не дивлячись на те, що класичним антиутопічним твором вважається роман Є. Замятіна „Ми”, американський дослідник М. Монтейро має альтернативний погляд у роботі „Дві технологічні дистопії” („Two Technological Dystopias”, (2007). Він висуває припущення, що перша антиутопія була написана лише 1961 року К. Смітом „Альф Ральф Воулеват” („Alpha Ralpha Boulevard”) [25:137]. Однак ця точка зору не знайшла підтримки ні на Заході, ні на Сході.

Цей жанр у класичному літературознавстві інтерпретується як негативна утопія, зображення в художній літературі небезпечних наслідків, пов’язаних з експериментуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто принадливих соціальних ідеалів. Антиутопія може трактуватися і як заперечення утопічних прожектів, якими захоплювалися Т. Мор, Ф. Бекон [9:48]. У ній розповідається про найбільш небезпечні тенденції теперішнього. Специфіка антиутопії, на думку Б. Ланіна, полягає в тому, що вона дуже рідко стає масовим жанром, це не є книга для всіх (Замятін, Оруелл й Хакслі – виняток) [8:79].

Хоча вищеназваний жанр з’являється на початку ХХ століття й до цього часу тривають дискусії щодо визначення його природи, специфіки його функцій. Чим це зумовлено? Така ситуація зумовлена декількома обставинами: розмаїттям думок щодо походження жанру, історії та перспектив жанру. Жанр антиутопії – це глибокий, багаторівневий прояв культурних, соціальних та політичних, літературних відносин у світі, який, з одного боку, насичений міфологічними й культурними архетипами, а з іншого, має тенденцію до прогнозування соціальних змін у суспільстві на основі подій сучасності. У грецькій мові *χάστινα* – «анти» вказує на протилежність певній ознаці чи поняттю.

Не дивлячись на те, що феномен антиутопії давно вже став предметом теоретичного осмислення і його вивченню присвячені праці зарубіжних і вітчизняних авторів, представників різних наук, шкіл й напрямлень, дана дослідницька сфера продовжує залишатися дискусійною.

Відсутні дослідження, які змогли б у повному обсязі дати характеристику нових векторів сучасної антиутопії, тому завданням статті є аналіз інтерпретації жанру в сучасному літературознавстві.

Як у вітчизняному, так і в англомовному літературознавстві дискусії стосуються перш за все визначення природи антиутопії як жанру.

Англійський дослідник М. Квапієн жанр антиутопії визначає як літературний твір, що існує в різноманітних формах, будуючи негативну картину соціальної системи, яку автор може зустрічати в тенденціях, існуючих у розвитку реальних суспільств [23:103].

До II половини XX століття домінантним жанром була соціальна антиутопія, але після Другої світової війни, за підрахунками Л. Саржента, лише в англо-американській літературі з'явилося 39 романів, створених у жанрі утопії, і 199 жанрових різновидів антиутопії [28:58], серед яких виокремлюється гротескно-сатирична, філософсько-психологічна та інтелектуально-іронічна спрямованість. З'явилися такі різновиди роману-антиутопії, як роман-пародія, роман-метафора, роман-енциклопедія, роман-детектив [7:14].

Усвідомлення негативних наслідків діяльності людини – науково-технічного прогресу, урбанізації, масштабних впливів на природу, озброюваного протистояння сприяло створенню нових моделей антиутопії: екологічної, технологічної, політичної.

Визначення жанру антиутопії не можливе без звернення до поняття власне жанру. В літературознавстві інтерпретація жанру різноманітна. Поняття жанру, на думку Г. Джеймса, це саме життя літератури; його обов'язкове усвідомлення, певне розуміння властивого кожному сенсу, глибоке занурення в саму сутність – ось що дає правду і силу [1:271]. Ц. Тодоров схиляється до думки, що жанр – певна кодифікація, яка виступає історично рухомою величиною, але в той же час стійкою категорією в літературознавстві [16:20]. Основні ознаки жанру можуть змінюватися, але жанр продовжує жити генетично, що, на думку В. Чаликової, говорить про змінне визначення жанру антиутопії. Такий літературний код жанру дає можливість краще пізнати, прочитати даний текст. Жанр антиутопії не є винятком, він також схильний до взаємного проникнення та синтезу жанрових рис [13:65].

З'ясування жанру антиутопії неможливе без аналізу праць англомовних літературознавців, таких як „Дистопія: теорія і путівник” та „Дистопійний поштовх в сучасній літературі” М. Букера (М. Booker „The Dystopian Impulse in Modern Literature”, „Dystopian Literature: A Theory and Research Guide”, 1994). Антиутопійний жанр, на його думку, це жанр, який повністю протилежний утопійному, це застереження проти потенційного заперечення наслідків справжнього утопізму. В той же час, антиутопійна література в цілому звичайно констатує критику існуючих соціальних умов чи політичних систем, на які спирається утопійне суспільство, що є об'єктом жанру антиутопії та утопії [21:81].

Питання щодо природи жанру характерне й для російських літературознавців: Н. Арсентьевої, А. Бегалієва, Б. Ланіна, Т. Чернишевої, Є. Шацького, Є. Брандіса, В. Гакова, А. Братикова, Л. Геллера, В. Ревича. Серед публікацій останнього час слід виділити наступне: А. Любимова „Жанр антиутопии в XX веке” (2001), в якій аналізується ряд творів російської та західноєвропейської антиутопії, у тому числі й англійської літератури, та дослідження М. Шадурського „Литературная утопия от Мора до Хаксли: проблема жанровой поэтики и семиосферы. Обретение острова” (2007), що створено на матеріалах європейських та американських дослідників. Те саме можна сказати й про дослідження В. Рабиновича „Западная литература. История духовных исканий” (1994). Слід відзначити дослідження О. Павлової „Метаморфозы литературной утопии: теоретический аспект” (2004) та Л. Юрьевой „Русская антиутопия в контексте мировой литературы” (2005), де подано нові підходи до класифікації названих жанрів.

В українському літературознавстві до жанру антиутопії звертаються Ю. Жаданов, О. Ніколенко, Г. Сабат. Серед дисертаційних досліджень слід відзначити роботи О. Копач „Сучасна російська антиутопія (1980-2000-і роки): традиція та новаторство” (2005), С. Безчотнікової „Російська антиутопія на межі XX-XXI століть: динаміка розвитку, вектори, модифікація, типологія” (2008) та О. Євченка „Деякі родові риси поетики драми-антиутопії” (2002).

Виявлення жанрової специфіки антиутопії не можливе без аналізу жанру утопії. Питання про взаємозв'язок утопії й антиутопії, їх належність до одного чи різних жанрів є предметом гострої дискусії протягом останніх 50 років. Важливу роль тут відіграють дослідження, присвячені утопіям ранніх періодів. Так, назвемо книгу британського дослідника Р. Спеллума „Література й

утопічні погляди в Англії XVII століття” (R. Applebaum. „Literature and Utopian Politics in Seventeenth-Century England”, 2002), де автор обмірковує історію жанру утопії, починаючи з XVI століття, славнозвісного Т. Мора та його „Утопію” до сучасних впливових утопій XIX-XX століття. Утопію як літературний жанр автор визначає як щось середнє між діалектичним обмірковуванням історії утопічної думки та квінтесенцією історії сучасності [20:115]. Автор спирається на дослідження не лише літературного характеру, але й активно використовує надбання філософів Ж. Дельоза, В. Бенжаміна, К. Мангейма. Ю. Хабермаса, без яких, на його думку, не можливо в повному обсязі дати аналіз літературної утопії. Ще одна робота, але яка розглядає сучасний стан утопії – „Бачення Утопії” Е. Ротштейна (E. Rothstein, H. Muschamp, E. Marty, "Visions of Utopia", 2004). В дослідженні „Бачення утопії” Е. Ротштейн, М. Марті та Г. Масчемп, аналізуючи історію утопічної думки, досліджують, чому утопії, що не виправдали надій людства, але їх активно намагаються бути впровадженими якщо не в життя, то хоча б у літературу. Е. Ротштейн наполягає на тому, що кожна утопія є насправді антиутопією [27:72]. Відзначимо, що термін, як і поняття «утопії», був уведений у науковий обіг Т. Мором, відноситься в сучасній літературознавчій науці до числа найбільш неоднозначних, що відбилося в досить протилежних поглядах на цей предмет. Л. Мемфорд пише про те, що будь-які спроби дати остаточне визначення «утопії» не має сенсу, оскільки дане поняття дуже розмите [26:42]. Л. Сарджент визначає утопію як „детальний та послідовний опис уявного, не локалізованого в часі й просторі суспільства” [28:64]. Одночасно з надією на побудову суспільства соціальної справедливості уявлення утопістів про майбутнє містить у собі мрії, певні «утопії» про надприродні можливості людини. Ця риса характерна для утопій середини та кінця XX століття. Прикладом таких утопій є романи Ш. Перкінс „Її земля” („Herland”) та Б. Скінера „Волден 2” („Walden Two”). Автори цих романів, спираючись на ідеали краси й гармонії, передрікають людині майбутнього унікальні якості й можливості. Засоби, мотиви й можливості, на думку Б. Стерлінга, перестають бути синонімом до слова прогрес [13:27].

Однак утопія, як зазначають дослідники, це перш за все літературний жанр, який зображує ідеально щасливе суспільство. Утопійний жанр синтезує логічність філософського трактату, експресивну енергію публіцистики і метафоричність власне художнього твору. Слово утопія – сполучення двох лексичних компонентів грецької мови: «topos» (місце) та «u» (нема), тобто утопія – місце, яке не існує, неіснуюче місце. Поряд з таким тлумаченням «topos» та «eu» трактують як благословенне місце.

Аналізуючи антиутопію, деякі дослідники розглядають її як антитезу утопії. Так, американський літературознавець К. Кеністон у статті „Захід Європи” зазначає: „Протистояння між утопіями та антиутопіями досить різке. В нашому баченні майбутнього образи надії поступилися місцем картинам відчаю, утопії, що були маяками, перейшли в застереження” [15:38].

У літературознавстві існує думка, що антиутопія як жанр базується на антиутопізмі та антиутопічності. Таку точку зору висуває О. Євченко. Це поняття, на його думку, значно ширше від поняття «антиутопічності», автор спрямовує суспільство в уявне майбутнє, своє трагічно-нігілістичне уявлення про реальність, гротескно загострюючи її негативні риси. Жанр антиутопії, також на думку дослідника, не зміг би відбутися без поступового накопичення антиутопічності, одного із значущих компонентів майбутніх антиутопій, який був наявний ще у творіннях митців Давньої Греції [6:8]. Про риси утопізму говорить американський дослідник античності В. Гейман, який наголошує на тому, що в роботі Гесіода „Робота і дні”, чітко присутній характер утопізму. Проте ми не можемо погодитися з думкою науковців. З нашої точки зору визначати риси утопізму та антиутопізму – тавтологія.

Наприкінці XX століття з’явилися роботи, в яких утопія та антиутопія трактуються як єдиний жанр – метаутопія, де діалектично співпадають спільні та відмінні риси утопії й антиутопії. Під метажанром розуміється загальна художня структура для групи текстів, яка обумовлена єдиним предметом зображення. Такої думки дотримуються О. Воробйова та С. Безчотнікова. Розрізняють варіанти метаутопій. Найбільш повна і жанрово чиста група утопій/антиутопій бере свій початок ще від „Держави” Платона. Прикладом сучасної метаутопії є „Дикобраз” Дж. Барнса. Іншим різновидом метаутопії є ескапіська. Це утопії й антиутопії втечі, які зображують будь-який варіант втечі від великого світу в ізольований простір, де «втікачі» будують власний світ. Характер втечі – добровільний чи насильницький – не має принципового значення, що досить повно представлено в романах Т. Толстої.

Г. Сабат у дослідженні „У лабіринтах утопії та антиутопії” виділяє окремі функції утопії й антиутопії, а отже, наголошує на їх відмінності. Якщо головними функціями утопії є втішати й

повчати, то антиутопії – попереджати й застерігати [15:37]. І. Тузовський виокремлює риси, які, на його думку, взагалі відсутні в утопії: агіографія утопічних «святих», інтеграція в антиутопію інших жанрів, більша наближеність антиутопії до реального світу, ніж до «світів» наукової фантастики, «відчуття завмерлого часу», обмеженість простору, внутрішня атмосфера страху, садомазохіська тема смерті, яка впливає з атмосфери страху [17:38].

О. Павлова ділить утопію й антиутопію на два різні жанри, називаючи їх «літературним штампом» [14:16]. А. Любимова ж відзначає, що „утопія й антиутопія – жанри, породжені різними історичними обставинами, пов’язані один з одним досить діалектично. І численні спроби визначити міру їх взаємозалежності й одночасно їх самостійності не призвели до створення чіткої теорії жанрів” [11:54]. Заслуговує на увагу точка зору Е. Шацького, який вважає, що утопію від антиутопії відрізняє „не стільки певна літературна форма, скільки образ мислення” [18:21].

Та все ж більшість із визначень жанру антиутопії, що наявні у вітчизняних словниках, апелюють до буквального розуміння поняття антиутопії. І хоча утопія й антиутопія пов’язані між собою, – це два різні жанри, які мають різний об’єкт дослідження, різну сюжетну колізію, різну систему персонажів.

Сучасне літературознавство, поряд із дихотомією утопія/антиутопія, звертається до аналізу дихотомії антиутопії/дистопії. Поняття утопія/антиутопія/дистопія мають єдиний корінь – „topos”, але ці префікси підкреслюють особливості їх тлумачення. Від лат. – dis, гр. – δυσ як префікс, означає розділення, відділення, заперечення. Ю. Жаданов, В. Чалікова, стверджують, що якщо дистопія – абсолютна антитеза утопії, то антиутопія – це лише заперечення принципу утопії, що дає більше свободи.

Слід звернути увагу на те, що в англійських роботах, які вивчають проблеми утопії/антиутопії, наголос ставиться на дистопії (dystopia). Саме таке тлумачення зустрічається в словнику „New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language”, де дистопія визначена як „Dystopia n. a place, where everything is bad, dystopian adj. КАКОТОПІА [24:87].

Для вітчизняних енциклопедичних довідників більше притаманний термін антиутопія. Зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує антиутопію як літературний твір, жіночого роду, що зображує уявне майбутнє в похмурому, песимістичному світлі [2:34]. Сам термін дистопія відсутній. Подібне тлумачення антиутопії є і в сучасному тлумачному словнику української мови за 2007 рік, а термін дистопії, знову ж таки відсутній. Однак й термін антиутопія наявний не в усіх довідникових виданнях. Так, в Тлумачному словнику сучасної української мови за 2005 рік визначення антиутопії та дистопії відсутнє взагалі. Хоча вже в статті В. Муравйова за 1987 р. антиутопія розглянута як синонім до слова дистопія, тобто негативна утопія [10:78]. Російський дослідник Б. Егоров також вважає, що поняття дистопії твердо встановилося в науковій літературі відносно антиутопії [5:12]. О. Павлова відносить дистопію до різновидів негативної утопії й не більше [14:17]. З нашої точки зору, навряд чи це справедливо. Під дистопією, як правило, мається на увазі не просто критика «конкретної утопії», а утопії, в тією чи іншою мірою вже реалізованої.

В англійських словниках термін dystopia теж присутній не завжди. Так, в словнику В. Мюллера за 2002 рік є лише поняття utopia [12:870]. В словнику „Collins Cobuild English Language Dictionary” дистопія визначається як „from the Greek δυσ- and τόπος, alternatively, cacotopia, kakotopia, or anti-utopia, is the vision of a society that is the opposite of utopia. A dystopian society is a state in which the conditions of life are miserable, characterized by human misery, poverty, oppression, violence, disease, and/or pollution [22:32]. Антиутопія трактується як синонім до дистопії. Дистопія, як і антиутопія також звертається до соціальних аспектів суспільства. Вперше цей термін був вжитий в 1868 р. у промові Д. Міллі.

Множинність інтерпретації дистопії в англійських джерелах свідчить про те, що її інтерпретація пов’язана із соціальною й культурною специфікою епохи. Слід відзначити дослідження Дж. Харрінгтона і Т. Далремпла, Г. Бошана, У. Хьюз, які акцентують увагу на сучасних технологіях та долі людини в такому суспільстві. Така точка зору співпадає з думкою Ф. Фукоями. Оскільки дистопія – це жанр, який несе в собі не лише літературне бачення проблеми, але й філософське тлумачення світу, справедливо зосередити увагу на тому, що вони моделюють однакове суспільство. Загальний штрих для всіх дистопій те, що вони змальовують негативні й небажані суспільства. У соціокультурних та соціально-філософських текстах антиутопію визначають як антиутопічну модель соціального суспільства. Дуже часто головне для автора, який створює таку антиутопію, показати її через стан, який характеризується як «dangerous and alienating future societies» (небезпека та відчуження нових суспільств), де критикуються будь-

які інші напрямки в культурі, крім дозволеного. Це суспільство, де умови для життя знижуються через позбавлення волі, постійного тиску та терору. Більшість дистопій нав'язують суворі соціальні обмеження на характер життя, що англійською звучить як «restrictions».

У цих роботах суспільство є безжалісним супротивником, в якому здібність чи навіть вміння можуть бути тавром, як форма соціальної нерівності. Яскраво така ситуація змальовується в образі Гарісона Бергерона із роману К. Воненгута. У жанрі дистопії досить часто зображується процес репресій проти мислячих людей, як стверджує С. Веллер, тому що більшість з них безвідмовно сприймають те, що їм нав'язують [4:67]. Поряд з такими сюжетами все частіше з'являється новий герой, який бореться за те, щоб утримати найвищі досягнення людства, наприклад, Дегні Тагерт як в романі А. Ренд „Атлант розправив плечі”. Він один із тих героїв, хто живе в суспільстві, яке зі зневагою відкидає інновації та переваги.

Дистопійний жанр зображує усі можливі сфери суспільства, починаючи від державного устрою. Найчастіше це комунізм, тоталітаризм чи навіть фашизм, влада якого контролює усі сфери життєдіяльності людини: політику, економіку та соціальне забезпечення. Також слід зазначити, що топосом такої системи найчастіше виступає урбаністичне місто, а природи, як носія вічних цінностей людини немає, вона відіграє другорядну роль. Яскравим прикладом є роман Дж. Оруелла.

Англомовні автори говорять про піджанри дистопії, наприклад, ектопії, де автор зосереджується на навколишньому середовищі. Е. Салленбах вважає цей піджанр одним із найбільш популярних у ХХ столітті [13:57]. Про це свідчить трилогія К. Стенлі „Робінзон”, що має й інше видання, яке називається „Первісне Майбутнє: Нові ектопії” та роман „Міст” Д. Кейта.

У своєму дослідженні, аналізуючи літературні жанри антиутопії й дистопії, схилиємося до думки, що ці поняття досить близькі за значенням, але не тотожні. Дистопія й антиутопія розглядають моральні та соціальні проблеми суспільства, їх тематики охоплюють майже усі сфери людського існування, але дистопія використовує більш песимістичні вектори опису майбутнього.

Отже, сучасне літературознавство, поряд з класичною інтерпретацією антиутопії, подає аналіз нових моделей, підкреслюючи, що вони відтворюють ситуації, які відбуваються в сучасному світі. З'явилися такі різновиди роману-антиутопії, як роман-пародія, роман-метафора, роман-енциклопедія, роман-детектив. Розрізняють ще практопію, екоутопію, анти-антиутопію, постантиутопію, антиутопію «темного майбутнього», есхатологічну антиутопію, постапокаліптичну антиутопію, бестіарну антиутопію, постантиутопію, кіберпанк. Подальші дослідження вбачаємо в більш детальному аналізі різновидів антиутопії.

Література

1. Богиня Н. В. Малые жанры эпоса в осмыслении современной критики / Н. В. Богиня // Научные записки ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. — Вип. 2 (26). — Харків, 2000. — С. 268—278.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел] — К. : Ірпінь ; ВТФ «Перун», 2005. — 1725 с.
3. Воробьева А. Н. Русская антиутопия XX века в ближних и дальних контекстах / А. Н. Воробьева. — Самара : из-во Самарского науч. центра РАН, 2006. — 268 с.
4. Геллер М. Я. Утопия у власти / М. Геллер, А. Некрич. — М. : «МИК», 2000. — 180 с.
5. Егоров Б. Ф. РОССИЙСКИЕ УТОПИИ: Исторический путеводитель / Б.Ф. Егоров — СПб.: Искусство — СПб., 2007. — 416 с.
6. Євченко О. В Драма-антиутопія. Генезис. Поетика : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / О. В. Євченко. — К., 2002. — 20 с.
7. Копач О. О. Сучасна російська антиутопія (1980—2000-і роки): традиція та новаторство (проза) : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 / О. О. Копач. — Сімферополь, 2005. — 20 с.
8. Ланин Б. А. Типология жанра русской литературы / Б. А. Ланин // Российский литературоведческий журнал. Теория и история литературы. — М.: Аккорд, 2008. — № 3 — С. 77—86.
9. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 752 с. — (Nota bene).
10. Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. М. Кожевникова, А. П. Николаева. [ред. кол. : Л. А. Андреев, Н. И. Балашов и др.]. — М. : Современная энциклопедия, 1987. — 757 с.
11. Любимова А. Ф. Утопия и антиутопия: опыт жанровых дефиниций / А. Ф. Любимова // Традиция и взаимодействие в зарубежных литературах. — Пермь, 1994. — С. 61 — 86.

12. Мюллер В. К. Новый англо-русский словарь / В. К. Мюллер. — 9-е изд. — М. : Рус. яз., 2002. — 880 с.
13. Николаенко О. И. Современная русская антиутопия: традиция и новаторство / О. Н. Николаенко. — Полтава : Техносервис, 2006. — 211 с.
14. Павлова О. А. Метаморфозы литературной утопии: теоретический аспект: [монография] / О. А. Павлова ; Волгоград. науч. изд-во. — Волгоград, 2004. — 210 с.
15. Сабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії / Галина Сабат. — Дрогобич : Коло, 2002. — 160 с.
16. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Цветан Тодоров ; [перекл. з фран. Є Марічева]. — К. : Києво-Могилянська академія, 2006. — 163 с.
17. Тузовский И. Д. Светлое завтра? Антиутопия футурологии и футурология антиутопий / И. Д. Тузовский; Челяб. гос. акад. культуры и искусств. — Челябинск, 2009. — 312 с.
18. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий ; [пер. с польск. общ. ред. В. А. Чаликовой] — М. : Прогресс, 1990. — 454 с.
19. Юрьева Л. М. Русская антиутопия в контексте мировой литературы /Л. М. Юрьева — М. : Прогресс, — 2005. — С. 56—75.
20. Applebaum R. Literature and Utopian Politics in Seventeenth-Century England / R. Applebaum. — Cambridge, Cambridge University Press, 2002. — 253 p.
21. Booker M. The Dystopian Impulse in Modern Literature. Dystopian Literature : A Theory and Research Guide / M. Booker. — New York, 1994. — 181 p.
22. Collins Cobuild English Language Dictionary // Colling London and Clagow, 2002. — 820 p.
23. Kwapien M. The Antiutopia as Distinguished from its Cognate Literary Genres in Modern British Fiction / M. Kwapien // Zagadnienia Rodzajow Literarih. XIV. — № 2 (20) — 1972. — P. 102—115.
24. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language // Lexicon Publications, ins. Danbury, ct. [printed and manufactured in the United States of America] — 2003. — 690 p.
25. Monteiro M. Alpha Ralpa Boulevard / M. Monteiro //Morus Utopia E Renascimento. — 2007. — № 4. — P. 175 — 181.
26. Mumford L. Utopian Literature / L. Mumford // Dictionary of Literary Terms : Forms, Technique, Criticism. [ed. by J. T. Shipley]. — Boston : The Writers Inc., 1979. — 356 p.
27. Rothstein E. Visions of Utopia / Rothstein E., Muschamp H., Marty E. — New York, 2004. — 236 p.
28. Sargent L. Eutopias and Distopias in Science Fiction :1950—1975 / L. Sargent // America as Utopia. — New York, 1981. — P. 54—70.